

**НАРОДНОПОЕТИЧНІ ДЖЕРЕЛА РОМАНУ «ЛИСТЯ ЗЕМЛІ»
ВОЛОДИМИРА ДРОЗДА**

Для української літератури є характерним тісний зв'язок з народним світобаченням, вона творилася і розвивалася на основі народного ґрунту. Микола Ільницький стверджує, що і в сучасній літературі «фольклорна основа все частіше виступає моделюючим началом, котре не тільки визначає рух сюжету та мотивацію вчинків персонажів, а й становить морально-філософську першооснову задуму, глибинну перспективу зображення» [5, 128].

Роман «Листя землі» (1985—1990) Володимира Дрозда увійшов в літературу, завоювавши не тільки прихильність читачів, премію Т. Г. Шевченка (1992), а й широку зацікавленість літературознавців. Так, Наталя Махнюк наголошує на тому, що «автобіографізм у текстах Володимира Дрозда – домінантна риса характерокреаційної поетики, зумовлена особливостями ідіостилю письменника» [7, 86].

Важливими аспектами аналізу постає моральна сфера у творах митця слова. У цьому ключі слушною є думка Стефанії Андрусів: «В. Дрозд ставить у своїй прозі проблему екології душі, часто занедбаної до такої межі, коли вона вже не здатна самоочиститися...порятунок душі і є основним предметом дослідження, головним героєм прози В. Дрозда» [1, 372].

Наталя Дашко звернула увагу на авторську концепцію життя у романі «Листя землі». «В інтерпретації В. Дрозда поняття «життя» нерідко сприймається як метафора. Воно сфокусовує динаміку буття, в ньому закодована певна доля, воно служить уособленням хаосу. Це дає змогу говорити про його багатозначний конкретний зміст – космологічний, філософський, релігійний, історичний» [3, 23], – пише літературознавець.

Більшість дослідників відзначають потужний міфологічний аспект роману «Листя землі». Аналізуючи твір-епопею за трьома принципами «мікрокосму», «колективності» і «мітичності», Марко Павлишин, зазначає, що у ньому «є чимало розповідей мітичного характеру: про споконвічне існування Пакуля, про походження Уляни від сонця, про чудодійні дії Нестора та його діалоги з Богом, про створення світу і участь в цьому Бога і чорта. Статус міту, очевидно, є різним для персонажів роману і для Дроздових читачів» [8, 281]. Індивідуально-авторський міфосценарій Раю намагається пояснити Юлія Вишницька у своїй статті [2]. Особливості сюжету і характеротворення в романі впливають саме з міфологічних архетипів – переконана Наталя Колошук [6].

«Листя землі» В. Дрозда услід за романами «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» (1958) О. Ільченка, «Лебедина згряя» (1971) і «Зелені млини» (1976) В. Земляка, «Оглянься з осені» (1979) В. Яворівського, «Позичений чоловік» (1982) Є. Гуцала, «Дім на горі» (1983) та «На полі смиренному» (1982) Вал. Шевчука, «Левине серце» (1985) П. Загребельного представляє химерну прозу. Для означених творів є характерною оповідна манера, де «завжди присутній всюдисущий, іронічний, всезнаючий оповідач, тобто бачимо тяжіння до особливостей усного мовлення, простежуємо перехрещення різних планів бачення, що зумовлює складні стилістичні ефекти – хронологічну непослідовність у викладі матеріалу, зміну тональностей – від комізму до глибокої лірики і драматизму, а то й трагізму, загальну романтичну піднесеність, композиційну розкутість, вільні комбінації з часом, власне часові маніпуляції» [9]. Найпоказовіша риса – умовність – реалізується завдяки поєднанню реального з фантастичним, засобів театральності з фольклорними та міфологічними елементами.

Метою запропонованої розвідки є встановлення «механізмів» вмонтування та функцій фольклорного нарративу у художньому світі роману «Листя землі».

З першої сторінки «Листя землі» вражає оригінальністю, насиченістю народного «голосу» і вірувань. Роман характеризується наявністю фольклорного матеріалу, що є одним зі способів правдивого і колоритного змалювання народного життя у всій його багатогранності. Письменник вдається до вживання численних паремій, пісень, легенд, обрядів та магічних формул.

У канву роману автор залучив такі фольклорні жанри малої форми як прислів'я і приказки та повір'я, які займають перше місце по частоті вживання їх у творі. Найбільше вони стосуються головних героїв. Мрійливий стан Уляни, яка молить долю за себе і коханого місячної ночі, підкріплюється народним повір'ям «...уночі їй наснився місяць, так яскраво світив у вікно, а батько розбудив, щоб їхати, сон злякав. *Місяць у вікно – то жених на поріг*» [4, 37]. Мотив місяця у народних віруваннях одразу ж продовжується на фоні пейзажу, що постає перед очима героїв: «Зорі були світлі, і *місяць-молодик ріжками униз – на погоду*» [4, 37].

Найбільш яскраво постають прислів'я і приказки у мовленні персонажів, що представляють простих селян. Саме паремії є основними постулатами їх життєвої філософії, осмислення буття в певному хронотопі і світі вцілому. Дізнавшись, що Нестор сватає його дочку, Кузьма (не зважаючи на зауваження Мохнача про пенсію майбутнього зятя від царя) відповідає: «До царя, як до бога, далеко, і *лучше синиця в жмені, аніж журавель у небі*» [4, 43].

Часто в романі паремії слугують для роз'яснення людської природи, поведінки людини в тій чи іншій ситуації. Суспільство виступає певним полем дії, а око народу вхоплює усі найяскравіші вияви характеру людини. У Книзі днів, записи до якої вперше вніс

Нестор, повідомляється: «І навчив мене батько, а я людові, хто після нас житиме, свідчу: *брехнею увесь світ обійдеши, але назад не повернешся*» [4, 87]. Для обґрунтування прислів'я автор вміщує після цієї мудрості притчу, у якій йдеться про двох чортів, що обійшли весь світ, обдурюючи людей. Проте коли вони повертались з повним мішком грошей, їх одразу впізнали і «з обох шкури здерли, соломою набили і замість опудал на грядках поставили» [4, 87]. Таким чином, автор для підтвердження думок Нестора посилається на відомі твори, джерела народного бачення.

Цікавим прийомом слугує використання після кожної з вживаних Нестором паремій з поясненням завдяки притчі казкової формули, яка тричі повторюється: «*Хто голову на плечах має, той урозуміє*» [4, 85]. Цей вираз дещо модифікований («*А в кого голова на плечах єстяка, той урозуміє балачку мою*» [4, 88]) згодом вкладається в уста й інших персонажів роману.

Ще однією з функцій паремії у романі В. Дрозда є підкреслення індивідуальності героя. Показовою є репліка внука Кузьми у відповідь усім недоброзичливим людям, що вважали його дії дивними: «*На диваках світ тримається, се моя матка так завжди гомонить...*» [4, 378].

Широко використовує письменник паремії бестіарної тематики задля підкреслення характерних рис героя. Зокрема, Опанас Журавський виправдовуючись перед сестрою, застосовує відому паремію: «*Що вдієш, з вовками жити – по вовчому вити*» [4, 159]. Так герой пояснює зміни у своїх життєвих поглядах та переконаннях. Приказкою підкріплюється й інша життєва ситуація. Коли Устим змінив свій гордовитий норів, мати Килина на радощах висловила думку, що вилилась у висновок-паремію: «*Бачиш, сину, хіба я тобі не гомоніла, що спокійне телятко дві матки ссе?*» [4, 258]. Таким чином розкривається життєва позиція матері, її ставлення до характеру сина, висловлюється думка про правильність вибраного ним шляху.

У романі можна виділити ще одну міні-категорію народних паремій, які стосуються жіночої половини людства. На докори людей про негідну поведінку дочки Уляна, усміхаючись, відповідає: «*За дівками тільки око та око треба*» [4, 262]. Іншу ситуацію характеризує вислів, що зринає з вуст жінки, яка розповідала про долю Дарини Листопад, порівнюючи зі своєю: «...і я очоловічилась, бо *кожна дівка не хоче заміж, як кінь вівса*» [4, 581].

Паремії також постають фрагментами роздумів героїв в індивідуальних записах їх щоденників. Невблаганну істину, що не раз доводилася в історичному розвитку будь-якої держави, помічає Дмитро Листопад. Ведучи записи наприкінці життя, він знаходить підтвердження своїх думок у народному прислів'ї «*Хто узявся за меч – од меча загине*» [4, 556].

Одного семантичного поля звучить приказка у прямій мові Дарини Листопад: «*А може так статися, що найпершою твоя кровіця пролетиться, бо хто грозу накликає, той від грози і гине*» [4, 564]. Тут паремія стає аргументом матері, яка мала надію вплинути на рішення сина.

Художній світ роману «Лістя землі» населений великою кількістю персонажів зі складною долею. Кожен з героїв має свої точки зору з приводу того, що трапляється на їх життєвому шляху. Особливо гостро виявляються вони щодо зміни влади і вподобань стосовно кожної з політичних сил. Наприклад, на розповідь Устима Волохача про ознаки такого утворення як партія односельчани реагують: «*Хіба можуть людяки однаково думать? Скільки людяк, стільки й голів*» [4, 248]. Схожу думку з подібним змістовим наповненням

(«І скільки людей, стільки й думок, як променів...» [4, 330]) висловлює й Кузьма на намагання вмовити його приєднатись до лав партії.

Доволі достовірно у романі відтворена ситуація, що історично склалася у той відрізок часу, коли на землях України панувало кріпацтво. Герої «Листя землі», переосмислюючи життєві обставини, доходять певних висновків: «...бо ще діди наші говорили: *Не з пана – пан, а з мужика – ото пан*» [4, 208].

Проблема панства розкривається у тих частинах роману, які номінуються «Із Книги днів». Перебуваючи на посаді економа у пана Журавського, Гаврило Латка піддається спокусі влади, про що й свідчать безіменні оповідачі: «Латка ж людьми заївся, покуль за економа був, бо як з пана пан – се біда, а як з мужика пан – се вже біда втричі» [4, 141]. Ще одним красномовним доказом і підтвердженням справедливості цієї думки є розповідь з уст жінки, що служила у Соньки, дружини Юзефа, яка проявляла немилосердя до наймички, бо «залила вона мені сала за шкуру, покуль я в них служила. *Нема гіри, як із селяка – пан*. Правду мені мій покійний батько казав: *«Пани ви мої дрібненькі, а воші – як біб»* [4, 500].

Тема добра і зла є наскрізною у романі. У свідомості людства вкорінилось дуалістичне розуміння темного і світлого – символи віковичної боротьби добра і зла. Тому паремії часом виступають своєрідним первісним моральним кодексом людини. У творі неодноразово повторюються істини, що з поганого ніколи не вийде нічого хорошого, що добро має більшу силу, хоч часто людина забуває про це. Коли Мартин Волохач бив свого сина за непослух, отець Олександр промовив: «Не роби сього, Мартине. Навчати отроків послуху – обов'язок наш перед Богом і людьми. Але *від озлості одмірної не добро, а зло проізрастає*» [4, 256].

Невідомий автор одного з уривків Книги днів також записав: «*Тільки добро і здатне переважити зло, як світло перемагає пільму*» [4, 503]. На підтвердження думки він використовує влучні метафоризовані порівняння: «А щодо добра і зла, то скажу так: і корова буває ряба, латка біла, латка чорна, а молочко біле корова дає. Так і світ» [4, 503]. Навіть в останній з книг про життя пакульців, «Книзі жертвоприносінь», отець Олександр у проповіді використовує прислів'я «*Як добро ви робили, то пом'януть вас люди добром, а як зло ви робили – злом пом'януть*» [4, 691]. Це свідчить про вагомість розглянутої проблеми як для дійових осіб роману, так і його автора.

Оригінальним у романі «Листя землі» є показ «народження» власне пакульського фольклору, що створювався місцевими жителями на основі життєвих перипетій та історій мешканців поселення. Ось як народ увіковічнив жорстку вдачу Латки, який усім погрожував іноземною зброєю: «Ще й теперка од старих людяк можна почуть: *нема на тебе Латчиного гильготина, сибірна ти душа!*» [4, 305]. Дана репліка використовується для вираження обурливої реакції на певний небажаний вчинок.

Зміни в Краї, пов'язані з революцією, показано насамперед завдяки перерозподілу бувшої панської і попівської землі. Тоді ж до Микити, якого наділили гарним шматком попової землі, пристала приказка «*Ухопив, як Микита землі попової*» [4, 306]. Тут промовка має позитивну конотацію у зв'язку з базовою причиною, яка послужила для створення власне пакульської приказки.

У романі «Листя землі» відтворено чимало обрядів календарного та родинного спрямування, якими здавна супроводжувались усі вагомні моменти в житті людини. Вони детально описані і вміщують в собі увесь колорит народної обрядової творчості, нерідко переплітаючись з відповідними піснями. Такий синтез увиразнює показ певних ситуацій і слугує фактором оживлення подій минувшини.

З-поміж обрядів зимового циклу зображено гадання на Андрія, Калита. Зокрема, вішання калити прочитується в наступних рядках: «Калиту повісили за вушко між дверей, з квачем Дем'ян Тхорик сидів. *«Добрий вечір, ворота, чи тут сидить калита?» - «Тут-ки!» - «То я буду кусать». - А я буду по зубах кресать!* І добре крисав, хто укусить калиту і розсміється – квачем у сажі» [4, 69]. Вміщення обряду у роман виконує роль передачі достовірних картини життя з побуту селянства.

Ще один обряд зимового циклу, а саме – Різдвяний вечір, розгортається на очах читачів зі спогадів Кузьми під час збору осінніх яблук: «так, як пахли путинки, не пахли жодні яблука в світі. Тоді клав він долоню на голову сина і промовляв, як ще матір навчала: *«Щоб чубатий, та волохатий, та несущий, та плодючий, та всі курочки, та всі курочки!»* А Марусина одзивалася од челюстей печі: *«Що ти все за курочки? А півники?»* А дочка тоді: *«Кукуріку! Кукуріку!»* [4, 650]. У цьому випадку через прийом спогаду автор показує приємні переживання у душі героя, пов'язані з народними звичаями, у яких брала участь уся його сім'я.

Також у канву роману вміщено великодній звичай, що його відносимо до обрядів весняного циклу, якого дотримувалися зі святою вірою у покращення врожаю, бо *«спішкували чоловіки до церкви, на дзвіницю: хто в перший день Паски дзвонитиме, у того пшениця родитиме»* [4, 75]. На Великдень пакульці виконували обряд заплітання Шума, що корінням сягає язичництва, проте виконувався дівчатами не подвір'ї церкви: *«Дівки на майдані біля церкви заплітали Шума і хороводи водили: «Ой Шум ходить по діброві, а Шумиха рибу ловить. Ой що наловила – те й пропила, а дочці нічого не купила...»* [4, 75]. Народне дійство показує, як тісно переплітались протягом століть язичницькі звичаї з православною вірою. Гени народу беззаперечно зберегли в собі міфологічні уявлення минулих поколінь, що й доводиться вищезгаданим обрядом.

Письменник намагається якнайповніше передати обрядодії, що відзеркалились у картинах життя героїв. Тому в романі зображено і час перед Великоднем – Вербна неділя, коли виконувався обряд биття одне одного гілками верби. *«Верба б'є, не я б'ю, за тиждень Великдень, недалечко червоне яєчко»* [4, 62], – приказували хлопці і дівчата Пакуля.

Різною мірою у романі представлено багатоступеневий обряд весілля. Передвесільний цикл постає завдяки сватанню, на якому виголошувалася традиційна промова старостів: *«Ходили полювальники по Чорному лісі, за болотом Замглай, за лугами Сиволозькими. І сполохали полювальники вашу голубку та нашого сокола. Голубка полетіла з Чорного лісу та сховалася у вашій хаті, а сокіл наш зажурився. Дак чи дозволите зайти до хати вашої і пошукати голубку?»* [4, 259]. У слові поважних людей називаються виключно топоніми, що характеризують певну замкненість – простір твору поширюється на Край, де відбуваються основні події роману (Пакуль, Мрин, прилеглі місцевості).

Зображення одруження Нестора і Уляни подає фрагмент власне весілля. Тут окрім традиційних дій «звучать» дівочі пісні мінорного характеру: «Як складали скриню та вузли в'язали, дружки заспівали жалібною: *«Чом ти, ньенько, не питаєшся, куди ти, доню, збираєшся, чи між турки, чи між татари, чи між гори крем'янистії, чи між люди норувистії?»* <...> А дружки далі співали: *«Як між турки – будеш воювати, а між татари – будеш горювати, бо татари – велика сім'я, і вся вона вечеряти сіла, а я, молода, по воду побігла».* <...> Як виїздили з двору, дружки вслід доспівували: *«Поки я водиці принесла, то вже моя вечеря одійшла, а поки я ложечки помила, то вже мені вечеря не мила. Аби ж моя ньенька знала, вона б мені вечерю прислала, не якую вечерю – щуку-рибу печену, перчиком пересипану, слізеньками перемитую...»* [4, 72]. У романі весільний обряд забезпечує

повнокровний показ буття героїв, що стимулює розвиток сюжету, а також демонструє традиції українського народу.

У творі докладно описуються і деякі побутові обряди. Серед таких – купівля коня, народження худоби, вигін до череди, убезпечення корови від ворогів. Головним чином названі ритуали пов'язані з діями центральних персонажів (Уляни та Кузьми).

Зауважимо, що у романі фольклорний матеріал відіграє важливу роль у переосмисленні суспільно-історичних подій, що відбувались з жителями окремо взятого хронотопу – «Краю» упродовж століття (кін. XIX – кін. XX сс.). Відповідно до зображуваного історичного періоду змінюється і проблематика фольклорного наративу. Якщо на початку роману у тексті зринають інтертекстеми, тематично пов'язані з кріпосництвом, першою світовою війною, традиційною українською творчістю, то наприкінці – з трагічними подіями на Чорнобильській АЕС.

Отже, роман «Листя землі» Володимира Дрозда містить багату панораму фольклорних джерел, які слугують не лише ознакою художності, як естетичної реальності, але й демонстрацією моральних та етичних норм життя українців. Переважно форми фольклорного мислення проступають у прямому мовленні персонажів, хоча деякі з них постають частиною записів невідомих нараторів у Книзі днів, спогадів, щоденника. Аналіз народнопоетичних форм мислення засвідчує їх поліфункціональність у структурі роману. Вони є засобом прогнозування розвитку подій, розширюють проблематику, застосовуються для стилізації мовлення персонажів, розкриття їх внутрішнього світу, поглиблюють філософську концептуальність роману, постають ключем до розуміння ідейно-художнього задуму автора.

Список використаної літератури та джерел

1. Андрусів С. Володимир Дрозд / С. Андрусів // Історія української літератури XX століття: У 2 кн. Кн. Ч. 2: 1960-1990-ті роки: [навч. посібник / За ред. В. Г. Дончика]. – К. : Либідь, 1995. – С.367–374.
2. Вишницька Ю. Міфосценарій віднаходження раю як одна з реалізацій космогонічних міфів (на матеріалі роману Володимира Дрозда «Листя землі») / Ю. Вишницька // Синопис: електронне фахове вид. Київського ун-ту ім. Б. Грінченка, Гуманітарний інститут. – 2014. – № 4 (8). – Режим доступу: <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/121/108>
3. Дашко Н. Концепція життя в романі Володимира Дрозда «Листя землі» / Н. Дашко // Слово і час. – 2008. – №1. – С. 18–24.
4. Дрозд В. Листя землі / В. Дрозд. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 701 с.
5. Ільницький М. Людина в історії: Сучасний український історичний роман / М. Ільницький. – К. : Дніпро, 1989. – 356 с.
6. Колошук Н. Г. Про специфіку сюжето- й характеротворення в сучасному українському романі-епопеї (В. Дрозд, «Листя землі») / Н. Г. Колошук // Літературоведческий сборник: [сб. науч. трудов]. – Донецк: ДонНУ, 2004. – Вып. 20. – С.131–150.
7. Махнюк Н. Автобіографізм як особливість характеротворення у прозі Володимира Дрозда / Н. Махнюк // Слово і час. – 2008. – № 5. – С. 81–85.
8. Павлишин М. Чому не шелестить «Листя землі»? / М. Павлишин // Павлишин М. Канон та іконостас: Літературно-критичні статті. – К.: Час, 1997. – С. 276–292.
9. Чайковська В. Т. Українська химерна проза: історія народження терміна / В. Т. Чайковська // Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/8711/97/>.